

Ingvar Svennilson

Industrialisering och levnadsvillkor

Att industrialisera produktionen är en metod, som mänskligheten för omkring 100 år sedan mera allmänt började tillämpa för att öka resultatet av sina arbetsinsatser. Den innebär i främsta rummet en mekanisering och specialisering, som möjliggör produktion i längre serier av enhetliga produkter för avsättning på en större marknad. I denna mening har en industrialisering ägt rum inom hela näringslivet. Men förutsättningen och drivkraften för denna utveckling har varit framväxten av den moderna fabriksindustrin.

En industrialisering av produktionen och en höjning av levnadsstandarden äro sålunda i själva verket företeelser, som i huvudsak täcka varandra. För den, som icke haft detta klart för sig, bör det vara av särskilt intresse att studera Torsten Gårdlunds avhandling, "Industrialismens samhälle", som nu utkommit i det med Landsorganisationens stöd utgivna verket Den svenska arbetarklassens historia. Avhandlingen mynnar ut i en exposé över levnadsvilkorens utveckling i industrisamhällena fram till det första världskriget. Men framställningen i denna del bygges i enlighet med den nyss angivna grundsynen upp på en ingående skildring av hur industrialiseringen kom till stånd och utvecklades här i landet.

Det är ett oändligt rikt fält för ekonomiska studier, som författaren här rört sig på. Den ekonomiska utvecklingen bildar ju alltid en invecklad vävnad, i vilken snart sagt alla samhällsföreteelser bilda ett väsentligt inslag. Det är därför naturligt, att författaren på många håll har fått dra upp relativt godtyckliga gränser för sin undersökning, och att han på andra områden måst inskränka sig till att skumma på ytan för att få bilden något så när avrundad. I gengäld har han emellertid på vissa centrala områden av det svenska industrisamhällets historia kunnat gå verkligt på djupet och hämta fram ett rikt nytt material.

Det finns många sätt att skildra och analysera ett ekonomiskt förlopp. I den moderna konjunkturforskningen, sådan den bedrivs i Sverige, har en speciell teknik utbildats, som i många fall drivits till virtuositet. Man börjar med att karakterisera utvecklingen i dess allmänna drag med hjälp av tillgängliga serier och indextal för produktion, priser, inkomster etc. Även om framställningen med nödvändighet får en abstrakt karaktär, börjar läsaren, så långt kommen, förmodligen känna sig något orienterad. I nästa stadium av framställningen påpekas emellertid, att de allmänna serierna endast ofullständigt återspegla den verkliga utvecklingen: de dölja i själva verket motsatta tendenser; vissa omätbara faktorer komma icke till uttryck; själva de grundläggande begreppen avspegla icke exakt den sociala verklighet, som man avser att skildra. Läsaren lämnas därefter i ett något desorienterat tillstånd. Den inledningsvis givna schematiska bilden stannar dock sannolikt kvar hos läsaren som hans dominerande minnesbild.

En sådan, här i viss mån karrikerad, framställningsmetod är ofta nödvändig med hänsyn till tvånget att begränsa framställningens volym. Den är givetvis också överlägsen den ekonometriska analys, som helt försummar alla kritiska påpekanden om det statistiska materialet. Den behöver ej heller bli så vilseledande, när den tillämpas på det aktuella konjunkturläget, där läsaren ofta kan förutsättas ha möjlighet att ur erfarenheter från annat håll fylla ut den ofullständiga bilden. Den blir emellertid betydligt mera riskabel, när den utsträcker till tidigare historiska skeden. Så har i stor utsträckning skett under de senaste årtiondena, då man lagt ner mycket arbete på att bakåt förlänga de allmänna ekonomisk-statistiska serierna.

En sådan grov kartläggning har givetvis varit både behövlig och värdefull. En analys, som utgår från sådant material, medför emellertid den risken, att man icke lyckas klargöra, hur helt olika det ekonomiska livet gestaltade sig i alla enskildheter för blott några årtionden sedan. Det är nämligen naturligt, att man efter det mödosamma arbetet med statistiska serier sällan orkar fram till de mest elementära enskildheterna i det ekonomiska förloppet. Det är därför av ett särskilt värde, när en forskare, på sätt som nu skett i doktor Gårdlunds arbete, närmar sig den ekonomiska verkligheten så att säga från andra hållet, d. v. s. börjar med att skildra den brokiga mångfald av elementära företeelser, som de allmänna ekonomiska serierna förutsätta.

I sitt mångsidiga arbete har Gårdlund främst inriktat uppmärksamheten på några väsentliga grundfaktorer, som ligga i botten på alla vettiga försök att förklara den ekonomiska utvecklingen. Man återkommer vid så-

dana försök alltid till sådana faktorer, som investering och sparande, teknisk utveckling och arbetseffektivitet. För Gårdlund har huvudproblemet varit att skildra dessa grundfaktorer i deras växlande mångfald och att så långt möjligt förklara dem som sociala företeelser i deras historiska sammanhang. Just på grund av denna karaktär hos detta nya arbete är det icke möjligt att i en kort anmälan mera ingående referera dess innehåll. Man står här inför en tavla, som helt enkelt skall beskådas. Det kan endast bli fråga om att beröra några problem, som genom detta arbete fått en ny belysning.

I växande grad har man vid konjunkturanalysen uppmärksammat de historiska engångsföreteelser i form av ny teknik, som ofta spelat rollen av "strategiska faktorer" i konjunkturförloppet. Av särskild betydelse är därvid det förhållandet, att olika tekniska framsteg kunna ge upphov till en snabb ekonomisk expansion, först när de framträda i *vissa kombinationer*. En yngre svensk ekonom har för dessa företeelser präglat det träffande uttrycket "utvecklingsblock". Det klassiska exemplet utgör järnvägar-
nas genombrott, som möjliggjorde ett bättre utnyttjande av den mekaniserade stordriftens fördelar. Gårdlund har exakt registrerat en rad sådana betydelsefulla tekniskt-ekonomiska sammanhang. Framställningen därav bildar en av avhandlingens tyngdpunkter. På ett intressant sätt belyses exempelvis betydelsen av övergången till tekniskt mera högvärdigt material vid tillverkningen av maskiner, övergången från trä till järn, från järn till stål och slutligen till stållegeringar. Tack vare denna utveckling kunde hastigheten på verktygsmaskiner, sågarnar etc. ökas och därmed möjliggjordes en revolutionerande ökning av produktionsresultatet. En liten men betydelsefull detalj, som man här saknar, är övergången till de för sitt ändamål oändligt överlägsna mineraliska smörjoljorna, utan vilka större maskinhastigheter sannolikt icke blivit möjliga.

Även de sociala och ekonomiska förändringarna kunna emellertid ofta inpassas i sådana utvecklingsblock. De tekniska framstegen äro icke endast en fråga om uppfinningar; för att bli av värde måste de även exploateras. Gårdlunds framställning belyser på ett nytt sätt de svårigheter, som förelågo att under den tidiga industrialiseringen i ett utpräglat agrarland med dåliga kommunikationer upparbeta en marknad tillräckligt stor för produktion i industriell skala. Växelverkan mellan å ena sidan fabriksindustrin, som framställde billiga jordbruksredskap och konsumtionsvaror, som efterfrågade arbetskraft och som på dessa olika vägar ökade jordbrukarnas köpkraft, samt å andra sidan jordbruksbefolkningen, som småningom uppgav sin hemslöjd och ökade sin efterfrågan på industriprodukter, när dessa blevo lättare tillgängliga tack vare de förbättrade kommunika-

tionerna, bildar ett betydelsefullt inslag i Sveriges tidigare industriella utveckling, som på ett intressant sätt spåras i Gårdlunds arbete.

Exploateringen av de tekniska framstegen genom företagarinsatser är en annan grundfaktor i industrialiseringsprocessen, åt vilken Gårdlund ägnar särskild uppmärksamhet. Han har här givit ett utomordentligt intressant bidrag till det svenska företagandets sociologi. Företagaren träder under detta skede starkt i förgrunden både som teknisk-ekonomisk banbrytare och som social maktfaktor på industrierna. I stort sett ger Gårdlund honom ett högt betyg i båda dessa egenskaper. Av intresse är att följa förändringarna av företagartypen från de mera utpräglade teknikerna med begränsade kapitalresurser under industrialismens tidigare år fram till den mot slutet av den behandlade perioden understundom framträdande finansmannen, inställd på nya ekonomiska "kombinationer". Över huvud taget får man för hela denna period ett mycket starkt intryck av den stora rörlighet, som kännetecknade tidens företagsamhet. Inom ett årtionde kunde företagets antal inom en bransch mer än fördubblas. De nya företagen råkade ofta in i likviditetssvårigheter, som snabbt ändade deras bana. Denna den svenska företagsamhetens tidigare historia är av särskilt intresse som en bakgrund till den på senare år förda diskussionen om den moderna företagsamhetens livskraft.

I detta sammanhang har Gårdlund dragit fram ett nästan bortglömt kapitel från en tidigare storhetstid för den svenska snickeriindustrin, då storföretag i de större hamnstäderna bedrev masstillverkning av färdiga snickerier, delvis i "schweizerstil" och till en betydande del på export. Enligt känt konjunkturmönster slogos dessa företag senare ut av de skaror av småföretagare, som upprättade sina fabriker längs de nya småländska järnvägslinjerna. Utvecklingen intresserar särskilt med hänsyn till den möjlighet, som nu synes öppna sig till en ny storindustri på snickeriområdet, denna gång som en överbyggnad på den kvantitativt tillbakagående norrländska sågverksindustrin.

"Industrialismens samhälle" erbjuder en rad andra nyheter beträffande de grundfaktorer, som fram till förra världskriget bestämde takten i den industriella utvecklingen här i landet. Här må endast nämnas de nya perspektiv, som anläggas på rekryteringen av arbetskraft i ett land med nästan obefintliga industriell-tekniska traditioner. För att förstå vad som i detta avseende ägt rum, synes man som stöd för fantasin bäst kunna anknyta till den omskolning, man fått bevittna under den snabba industrialiseringen i Ryssland. Råmaterialet på arbetsmarknaden var sannolikt ur industriell synpunkt lika primitivt under motsvarande skede här i landet.

grundförutsättningar utgör det starka betonandet av den svenska efterbildningen av utländsk teknik och organisation. Industrialiseringen i Sverige började relativt sent. — I själva verket har Gårdlund kanske icke lyckats förklara, hur det var möjligt, att eftersläpningen i förhållande till utlandet blev så stor, som den blev. — Det var framförallt England och fram emot sekelskiftet sedermera Amerika, som lärde oss industrialiseringens konst. Det skulle här vara frestande att draga fram de utvecklingslinjer, som Gårdlund tecknat för förkrigsperioden. När första världskriget utbröt hade genom den av Gårdlund skildrade utvecklingen en betydande del av det ursprungliga försprånget inhämtats. Men det var först genom utvecklingen under mellankrigsperioden, som svensk industri kom upp i paritet med nivån i de högindustrialiserade länderna. Särskilt 1930-talet har karakteren av en sådan avgörande slutspurt. Men därmed måste också detta skede av svensk industriell utveckling anses vara avslutat. I fortsättningen gäller det främst dels att hålla jämna steg med utvecklingen i de högt industrialiserade länderna men dels också att inom landet genom forskning, företagssamhet och ekonomisk organisation lägga grunden för ett fortsatt framåtskridande. Vi kunna icke på samma sätt som tidigare lita till utländska "pace-makers".

I den senare avdelning, som behandlar de svenska industriarbetarnas levnadsvillkor under det industriella genombrottet, rör sig Gårdlund delvis på mera allmänna marker. Man har nog här i viss mån det intrycket, att författaren ej tillräckligt utnyttjat de omfattande undersökningar rörande befolkningsrörelser, nationalinkomst och löner, som utförts vid Socialvetenskapliga Institutet i Stockholm. Han går i detta sammanhang också i viss mån runt den intressanta frågan om fackföreningsrörelsens inflytande på löneutvecklingen.

Det material, som tidigare framlagts rörande den svenska löneutvecklingen, har i själva verket icke givit något belägg för, att fackföreningsrörelsen skulle ha påskyndat stegringen av den genomsnittliga lönenivån för de svenska industriarbetarna. Under hela industrialiseringsperioden håller lönesumman i huvudsak jämna steg med förädlingsvärdet av den industriella produktionen. De avvikelser från denna huvudregel, som kunna iakttagas under periodens tidigare och senare hälft, ge icke belägg för att fackföreningsrörelsen lyckats öka arbetarklassens andel av industrins förädlingsvärde. Vissa erfarenheter från utlandet tala i samma riktning. Denna utveckling utesluter givetvis icke att löneutvecklingen efter fackföreningsrörelsens tillkomst möjligen skulle ha varit *mera ogynnsam* för arbetarna,

om de hade förblivit oorganiserade. Även om de slutsatser, som sålunda kunna dragas, egentligen endast äro av negativ art, måste man likväl fråga sig, om icke fackföreningsrörelsens inflytande på den genomsnittliga lönenivån vanligen överdrivits, och om icke fackföreningsrörelsen kunnat räkna sig till godo en lönestegring, som, att döma av tidigare erfarenheter, hade kommit till stånd utan någon starkare organisation; detta åtminstone under den tid fram till första världskriget, som i detta sammanhang är aktuell.

Det är här fråga om ett bedömande av förändringarna i arbetsmarknadens organisation och dess inflytande på lönebildningen. Gårdlunds avhandling synes i själva verket ha kunnat lämna material för en diskussion av denna fråga. Här må endast pekas på ett par faktorer, som närmast peka i den nyss angivna riktningen. Såsom framgår av Gårdlunds framställning företedde en betydande del av industrins arbetskraft en hög grad av rörlighet, som bland annat sammanhänger med produktionens mera utpräglade säsongväxlingar. Vidare befann sig industrin i så snabb tillväxt, att en betydande del av arbetsstyrkan varje år under de relativt långvariga högkonjunkturerna måste nyanställas. Detta bör i frånvaron av arbetsgivarorganisationer ha lett till en ganska betydande konkurrens om arbetskraften. Att döma av den relativt enhetliga löneutvecklingen inom olika yrken, har lönestegringarna också relativt snabbt spritt sig från de rörligare till de mera trögrörliga delarna av arbetsmarknaden. Dessutom får man komma ihåg, att fackföreningsrörelsen relativt snabbt följdes av en motorganisation bland arbetsgivarna. I själva verket torde man icke, åtminstone under en tid av fortskridande industriell expansion, ha anledning att räkna med någon större förbättring av arbetskraftens marknadsläge genom en sådan övergång från relativt livlig konkurrens på båda sidor om arbetsmarknaden till en alltmera utpräglad dubbelsidig monopolism.

Fackföreningsrörelsens inflytande på arbetsvillkoren torde i varje fall främst ha tagit sig uttryck icke i en höjning av den genomsnittliga lönenivån, utan i den genomgripande normalisering av arbetsvillkoren, som Gårdlund ingående belyser: "Genom avtalsrörelsernas inriktning på de sämst ställda arbetargrupperna och senare genom minimilönerna sattes en botten under lönebyggnaden. Lönesatsernas växling med säsongen, som varit särskilt vanlig inom sågverksindustrin, upphörde. I ackordslönesystemet skapades en enhetligare ordning genom avtalade prislistor och på många områden även genom timlönegaranti. Dagen för avlöningens utbetalande blev fastare bestämd. Förmånssystemets reformering undanröjde de icke avsedda skillnaderna i realinkomster, även inom de industrier där det gamla systemet icke fullständigt avlöstes. Mer än på någon annan punkt medförde avtalen en normalisering av arbetstiden. De utomordentligt stora

skillnader i arbetstidens längd, som tidigare förekommit inom många industrier, försvunno; normalarbetsdag hade uppnåtts inom industrierna, och även de olika industriernas arbetstider hade kommit varandra närmare. Övertidsersättningen hade reglerats inom varje avtalsberörd industri och i stort sett även inom hela den industriella produktionen. Genom avtalen hade slutligen den i lag bestämda olycksfallsersättningen utsträckts till nya områden och höjts till sitt värde.”

Skildringen av arbetarnas levnadsvillkor under den tidigare industrialiseringen har i övrigt sin styrka i den färgrika skildringen av, hur det då faktiskt gick till ute i industrin. Man får ett starkt intryck av, hur mycket sämre arbetarna hade det då än nu. Samtidigt påvisas den förbättring, som inträdde av levnadsvillkoren i jämförelse med förhållandena inom hantverket och den tidens jordbruksproletariat. Av särskild betydelse för levnads- och arbetsvillkoren blev den karaktär av spridd landsbyggsindustri, som alltjämt i övervägande grad kännetecknar svensk industri. Som författaren framhåller, kunde vi vidare tillgodogöra oss icke endast de tekniska utan även de sociala framsteg, som så småningom gjordes i det engelska industrisamhället. Redan tidigt började på många håll, utan tvång av någon skyddslagstiftning, att utvecklas bättre bostäder samt sociala och hygieniska förhållanden i övrigt.

Gårdlunds bok visar sålunda, att vi i fråga om levnadsvillkoren för arbetarna på industriorterna ha goda traditioner att bygga på här i landet. Det svenska folket är sannolikt ej heller mottagligt för den åsikten, att en fortsatt industrialisering är liktydig med proletarisering. Tvärtom gäller väl fortfarande den erfarenhet, som den tidigare utvecklingen här i landet har gett oss, att industriell utveckling kan skapa förutsättningar inte bara för en ökad varuförsörjning utan även för en socialt, hygieniskt och kulturellt lycklig utveckling av samhällen och levnadsmiljö.